ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ PICTURE EXCHANGE COMMUNICATION SYSTEM І СИСТЕМИ П. ГАЛЬПЕРІНА ЯК ОПТИМІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВИХ РОЗЛАДІВ

THE INTERFERENCE OF THE PICTURE EXCHANGE COMMUNICATION SYSTEM AND THE HALPERIN SYSTEM IS A SPEECH DISORDERS OPTIMIZATION

У статті висвітлюється питання методологічної узгоджувальності і взаємопроникнення діяльнїсної теорії та необіхевіоризму. З метою оптимізації проблеми дитячої немовленнєвості психолого-педагогічним шляхом розглядається перспектива методичного взаємозбагачення однієї з методик альтернативної й аугментативної комунікації (AAC) – Picture Exchange Communication System (PECS) і психотехнічної теорії планомірно-поетапного формування розумових дій, понять і образів П. Гальперіна. Акцентується увага на традиційному для біхевіорального підходу нехтуванні змістом проміжної змінної, яке апіорі залишає поза аналізом латентні психічні процеси і не розкриває механізми реабілітаційного впливу. Відповідь на ці питання пропонує теорія П. Гальперіна, яка формує в дітей майбутні характеристики психічної діяльності із заздалегідь визначеними якостями методом зовнішнього управління, а також пояснює їх появу і трансформації.

Зазначається, що модифікація Picture Exchange Communication System у логіці теорії поетапного формування вимагатиме взаємоузгодження й інкорпорації низки нових для біхевіоризму понять і явищ: шкали параметрів формування розумових дій; орієнтувальної основи дій; інтеріоризації предметних «вказівних» дій і їх трансформації в дії з поняттями; механізмів переходу від предметних дій до карткової комунікації, появи перших слів у дітей із системними порушеннями у процесі засвоєння немовленнєвої комунікативної діяльності, розширення лексики і граматичних навичок дітей до рівня вже засвоєних ними картково-реченьових комунікативних конструкцій, а також розуміння процесу навчання цілеспрямованої діяльності та її «побічного продукту» – мовленнєвої комунікації як частини більш широкого процесу формування розумових дій, образів і понять.

Стаття наголошує на можливості переносу принципів модифікації Picture Exchange Communication System на інші методи альтернативної й аугментативної комунікації.

Ключові слова: біхевіоризм, діяльнїсна теорія, AAC, PECS, психотехнічна теорія планомірно-поетапного формування розумових

дій, понять і образів П. Гальперіна, системні порушення мовлення.

The article deals with the issues of methodological agreement and interpenetration of activity theory and neo-behaviorism.

In order to optimize the problem of children speech-inability in a psychological and pedagogical way, between the one of alternative and augmentative communication (AAC) methods – Picture Exchange Communication System (PECS) and psychotechnical Halperin's theory of planned and gradual formation of mental actions, concepts and images is studied.

The article focuses on the traditional behavioral ignorance of the internal psychological component, which does not disclose the content of latent psychological processes and the rehabilitation mechanism. The answer to these questions is offered by P. Halperin's theory, which forms in children the future characteristics of mental activity with predetermined qualities by the method of external control, and also explains their nascence and transformation.

It is noted that the modification of PECS in the logic of the theory of gradual formation will require the coordination and incorporation of a number of new concepts and phenomena for behaviorism: scales of parameters for the formation of mental actions; orientational basis of action; interiorization of subject "indicative" actions and their transformation into actions with concepts; mechanisms of transition from objective actions to card communication, the appearance of the first words in children with systemic disorders in the process of learning non-verbal communication activities, expanding vocabulary and grammatical skills of children to the level of already mastered card-sentence communicative constructions. And also – understanding the process of learning purposeful activity and its "byproduct" – speech communication, as part of a broader process of formation of mental actions, images and concepts.

The article emphasizes the possibility of transferring the principles of PECS modification to other AAC methods.

Key words: behaviorism, activity theory, AAC, PECS, step by step formation of mental actions, psychotechnical P. Halperin's theory of planned and gradual formation of mental actions, concepts and images, systemic speech disorders.

УДК 376.091-056.264-053.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/25-1.24>

Бодарева М.І.,
аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Проблема кількісного росту популяції дітей з особливими освітніми проблемами має багаторічну історію.

Глобальне дослідження захворювань, травм і чинників ризику, проведене в 1990–2016 рр., надає всебічну оцінку поширеності та кількості років, прожитих з інвалідністю (YLDs) дітьми молодше 5 років у 195 країнах і на територіях світу [1]. Досліджувались такі порушення розви-

тку, як епілепсія, інтелектуальна недостатність, втрата слуху, втрата зору, розлади аутистичного спектра (ASD) і розлади дефіциту уваги з гіперактивністю (ADHD). Їх поширюваність за означений період, незважаючи на загальне скорочення з 53 003 423 у 1990 р. до 52 856 396 дітей у 2016 р., зросла у США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Ірландії, Швейцарії, Швеції, Норвегії, Ізраїлі, Аргентині, а також у менш забезпечених країнах Африки, Близького Сходу й ін.

Хоча у Східній Європі (Україна, Російська Федерація й ін.) за цей час спостерігається зменшення випадків з 1 194 573 до 884 720 в абсолютному вимірі, за кількістю дітей із вадами розвитку на 100 000 населення вона займає досить негативні рейтингові позиції. Показники поширюваності на 100 000 осіб у Північній Америці (3 913,6 осіб у 1990 р., 4 090,4 – у 2016 р.) і Західній Європі (5 191,8 і 4 930,8 осіб) контрастують із відповідними російськими (7 475,2 і 7 022,8) і українськими (6 557,9 і 6 319,4).

Г. Бертинь, М. Блюміна й О. Мастюкова вважають, що окремі, у структурі комплексного, порушення зумовлені як ендегенними, так і екзогенними чинниками: генетичними чинниками (приблизно 10%), травматичним перебігом пологів (майже 80%), інфекційними пренатальними (8%), постнатальними (2%) захворюваннями тощо [3].

Таке розуміння етіології порушень психофізичного розвитку (далі – ППФР) закономірно каталізувало проблему забезпечення здоров'я дитини медико-профілактичними засобами. Але статистично зафіксована дослідженням фонду М. і Б. Гейтсів загальносвітова суспільна неспроможність вирішення проблеми таким шляхом упродовж майже 30-ти років спонукає до зміни пріоритетів. Тепер медико-профілактичне вирішення проблеми ППФР поступається психолого-педагогічному. Інтеграція у світове суспільство понад 175-тимільйонної дитячої спільноти із ППФР віком до 17 років тепер переважно відбуватиметься через соціалізацію й інклюзію.

Л. Виготський уважав, що «будь-яка психічна функція <...> була спершу соціальними відносинами двох людей» [6, с. 437]. Відповідно до цього положення, активізація комунікації дитини з оточенням, безумовно, сприяє розвитку психіки в нормі і патології. Однак для категорії немовлених дітей із комплексними порушеннями цього замало. Адже їхні комунікативні навички недорозвинені, спонтанне формування усного мовлення не відбувається. У підсумку, спроби дорослого комунікувати з немовленнєвою дитиною традиційними засобами не знаходять відповіді. А психічні функції останньої, відповідно, залишаються в недорозвиненому, а із часом переходять у деградуєючий стан. Тобто інклюзія в разі складних порушень стає можливою виключно в результаті успішного попереднього спеціалізованого зовнішнього втручання у формування комунікативної функції немовленнєвої дитини.

Оптимізація вже наявних і пошук нових форм і методів такого логопедичного втручання актуалізують проблему інтерференції PECS і теорії поетапного формування розумових дій, понять і образів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дієвими засобами формування ефективної комунікації немовленнєвих дітей, зокрема і усної, на

сучасному етапі вважаються методи AAC: Makaton (M. Walker, K. Johnston, T. Cornforth, 1970-ті pp.), PECS (E. Bondy, L. Frost, 1991 p.) та ін.

Маючи за бажану перспективу ефективного використання методів AAC, українські логопеди зосереджують увагу не тільки на позитивній статистиці вирішуваності проблеми немовленнєвості (89% дітей з ASD у разі застосування PECS) [5]. Для них також важлива методична і методологічна узгодженість положень небіхевіоральної школи із вітчизняною науковою психолого-педагогічною традицією.

Якщо методична узгодженість, передусім через адаптацію до вітчизняної цільової вибірки, ще чекає на своїх дослідників, для методологічного аналізу матеріалів цілком достатньо. Цьому сприяють спільні теоретичні підвалини виникнення біхевіоризму і діяльнісної психологічної школи, які беруть свої початки в роботах із психофізіології і рефлексології І. Сеченова, В. Бехтерева й І. Павлова. Схожі предмети дослідження: поведінка і діяльність. Точки дотику простежуються у близькості поглядів на походження психіки людини як результату еволюційно-біологічного процесу. Основний метод дослідження обох теорій також спільний: спостереження за поведінкою або діяльністю суб'єкта в його зовнішніх формах [4]. Діяльнісна теорія і біхевіоризм мають прикладне освітнє застосування.

Отже, апелюючи до методологічних засад та практики, можна зробити висновок про деяку спорідненість, схожість, сумісність діяльнісної і біхевіоральної психолого-педагогічних традицій, а отже, і про їхню спільну потенційну готовність до взаємних запозичень окремих теоретичних і методичних знахідок.

Методологічна відмінність, яка полягає в різному розумінні місця свідомості в детермінації поведінки, надає діяльнісній теорії додаткових можливостей у питанні збагачення загальної теорії навчання.

Мета статті – дослідити можливості збагачення теорії научення в частині формування мовлення немовленнєвих дітей шляхом інтерференції PECS із положеннями планомірно-поетапної теорії формування розумових дій, понять і образів (П. Гальперін, 1953 р.).

Виклад основного матеріалу. Як приклад можливої точкової інтерференції діяльнісної і біхевіоральної методологій вбачається доцільним розглянути взаємне збагачення методики PECS і психотехнічної теорії поетапного формування. Річ у тому, що Е. Bondy і Л. Frost підкреслюють відсутність детермінації факту появи усного мовлення з боку цілеспрямованої комунікативної поведінки, формування якої декларується головною метою системи. Однак на практиці, у процесі засвоєння, після певного терміну, у значній кількості немовленнєвих дітей з'являються про-

сті форми усного мовлення (M. Ronski, R. Seveik, 1996 p.; M. Carpenter, M. Charlop-Christy, 2000 p.; Mirenda, Erickson, 2000 p.) [5]. Низка розроблених у межах PECS методик, які сприяють швидкому розвитку складної вербальної поведінки, прогнозовано називають причинами (S) успіху (R) застосування вербальних комбінованих оперантів і посилене підкріплення. Залишаючи поза аналізом питання спірної, навіть за біхевіоральними мірками, релевантності стимулів, які детермінують появу вербального мовлення (E.G. Carr, 1982 p.; L. Schreibman, 1988 p.), зазначимо, що апіорна відмова від пояснення біхевіоральної проміжної змінної формує слушний запит на теорію, спроможну пояснити зміст латентних процесів, які тією чи іншою мірою детермінують цю появу.

Відповідь на цей запит пропонує теорія планомірно-поетапного формування розумових дій, понять і образів П. Гальперіна, яка на практиці демонструє можливість зовнішнього управління формуванням у дітей майбутніх характеристик психічної діяльності із заздалегідь визначеними якостями і в діяльнісній логіці пояснює їх появу і трансформації [2].

Логічно дійти висновку, що таким же способом, знаючи S зовнішнього управління і R (зовнішня реакція = психічна характеристика із заздалегідь визначеними якостями, індикатором сформованості якої є ця зовнішня реакція), теорія формування може аналізувати і пояснювати появу і трансформації результатів, отриманих також і в межах біхевіоральної теорії.

Спроба створити на основі PECS модифіковану методику, збагачену положеннями психотехнічної системи П. Гальперіна, цілком вписується і в логіку L. Frost і E. Bondy.

Автори PECS допускають, що існують ефективні стратегії розвитку вербального мовлення, засновані на інших, небіхевіоральних принципах, які дозволять розширити можливості їхньої власної теорії навчання [5, с. 325].

Модифікація PECS у логіці теорії поетапного формування має на увазі розробку нових для неї аспектів. Перелічимо деякі з них:

- адаптація до PECS шкали параметрів формування розумових дій;
- значення у формуально-корекційній діяльності орієнтовної основи дії;
- інтеріоризація предметних «вказівних» дій у дії з поняттями;
- механізм переходу від предметних «вказівних» дій до рівня формулювання складних немовленнєвих комунікативних конструкцій;
- зв'язок розвитку немовленнєвого спілкування з вербальним мовленням;

– механізм появи перших слів у немовленнєвих дітей у процесі засвоєння немовленнєвої комунікативної діяльності;

– механізм розширення лексики і граматичних навичок дітей до рівня вже засвоєних ними немовленнєвих картково-реченнєвих комунікативних конструкцій;

– розуміння процесу навчання цілеспрямованої діяльності і її «побочного продукту» – мовленнєвої комунікації – як частини більш широкого процесу формування розумових дій, понять і образів;

– можливість переносу принципів модифікації PECS на інші методи AAC.

Застосування в навчанні вербальному мовленню модифікованої методики PECS сприятиме:

а) розширенню можливостей загальної теорії навчання через утворення різними методологічними школами спільних формуально-корекційних продуктів;

б) частковому подоланню кризи у психології, яка є методологічною основою логопедії.

Висновки. Отже, теоретичний аналіз показав доцільність вивчення можливості збагачення PECS положеннями психотехнічної теорії планомірно-поетапного формування розумових дій, понять і образів.

Перспективи дослідження:

1. Експериментальна перевірка описаної модифікації PECS.
2. Подальше вивчення можливостей інтерференції положень діяльнісної теорії з методами AAC.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Developmental disabilities among children younger than 5 years in 195 countries and territories, 1990–2016 : a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2016 / O. Bolajoko et al. *The Lancet Global Health*. 2018. Vol. 6. Is. 10. P. e1100-e1121. URL: [http://dx.doi.org/10.1016/s2214-109x\(18\)30309-7](http://dx.doi.org/10.1016/s2214-109x(18)30309-7).
2. Гальперин П. Опыт изучения формирования умственных действий. *Вестник Московского университета*. Серия 14 «Психология». 2017. № 4. С. 3–20.
3. Гладких Н. Организация индивидуального психолого-педагогического сопровождения детей младшего школьного возраста с комплексными нарушениями развития : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2017. С. 263.
4. История психологии XX в. / под ред. П. Гальперина, А. Ждан. Москва : Академический проект Екатеринбург : Деловая книга, 2002. 832 с.
5. Фрост Л., Бонди Э. Система альтернативной коммуникации с помощью карточек (PECS): Руководство для педагогов. Москва : Теревинф, 2011. 416 с.
6. Эльконин Д. Избранные психологические труды. Москва : Педагогика, 1989. 560 с. URL: [http://psychlib.ru/mgppu/eit/EIT-001-.htm#\\$p1](http://psychlib.ru/mgppu/eit/EIT-001-.htm#$p1).